Colloquium 2(58)/2025
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: http://doi.org/10.34813/30coll2025

FORMY I JAKOŚĆ KONTAKTÓW Z RODZINĄ W OCENIE MĘŻCZYZN ODBYWAJĄCYCH KARĘ POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Forms and quality of family contacts in the assessment of men serving a prison sentence

Justyna Siemionow
Uniwersytet Gdański
e-mail: justyna.siemionow@ug.edu.pl
ORCID 0000-0003-3831-3515

Streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki badań przeprowadzonych w wybranej instytucji penitencjarnej na próbie 50 mężczyzn. Celem badań była analiza form kontaktów z rodziną oraz ocena ich jakości z perspektywy osadzonych. Kodeks karny wykonawczy jasno określa możliwości i czynniki, od których zależą kontakty więźniów z bliskimi, jednak nadal pozostaje przestrzeń do indywidualizacji oddziaływań w procesie resocjalizacji w oparciu o współpracę z rodziną. Budowanie i podtrzymywanie relacji z bliskimi to istotne elementy sukcesu resocjalizacji dorosłych sprawców przestępstw. Wyniki badań potwierdziły konieczność zmian w zakresie widzeń realizowanych w formule elektronicznej, jak również potrzebę podejmowania działań modyfikujących kluczowe przekonania osadzonych na temat rodziny, co stwarza szansę na ich prospołeczne funkcjonowanie po opuszczeniu zakładu karnego.

Słowa kluczowe: izolacja penitencjarna, kontakty z rodziną, efektywność procesu resocjalizacji.

Abstract

The article presents the research results conducted in a selected penitentiary institution on a sample of 50 men. The research aimed to analyze the forms of family contact and assess their quality from the perspective of individuals incarcerated in the institution. The penal code clearly defines the possibilities and factors determining prisoners' contact with their families. However, there is still some space for individualization of interventions in the rehabilitation process based on collaboration with families. Building and maintaining relationships with family members are significant factors for successfully rehabilitating adult offenders. The research results confirmed the necessity for changes in the scope of activities carried out in an electronic format, as well as the need for actions that modify the key beliefs of inmates regarding family, thereby providing an opportunity for their prosocial functioning upon leaving the correctional facility.

Keywords: penitentiary isolation, family contacts, effectiveness of the rehabilitation process.

Wprowadzenie

Badania dotyczące psychospołecznych aspektów funkcjonowania osób przebywających w zakładach karnych prowadzone są systematycznie w wielu krajach na całym świecie (Morris, 2023; Condry & Minson, 2021; Giordano et.al, 2019). Kontakty więźniów z osobami bliskimi w istotnym stopniu przyczyniają się do zaspokojenia ich potrzeb emocjonalnych i społecznych, stąd też wzmacnianie ich, jak również motywowanie osadzonych do ich utrzymywania wskazywane są jako priorytety w pracy resocjalizacyjnej. W Polsce tematyką deprywacji potrzeb osadzonych zajmowali się m.in. Mieczysław Ciosek (1996), Henryk Machel (2006) oraz Angelika Cieślikowska-Ryczko (2023), natomiast Andrzej Kacprzak (2012) i Tadeusz Sakowicz (2009) podejmowali w swoich pracach zagadnienie tzw. uwięzionego rodzicielstwa. Wspomniane badania wpisują się w aktualny i ważny problem niezadowalającego poziomu efektywności resocjalizacji penitencjarnej oraz podejmowania działań mających na celu jej zwiększenie. Warto nadmienić, że efektywność procesu resocjalizacji więźniów analizuje się głównie przez pryzmat wskaźnika recydywy, który utrzymuje się na wysokim poziomie. Jak wynika z danych Ministerstwa Sprawiedliwości i Służby Więziennej średnia liczba tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych w roku 2024 wyniosła średnio 74,5 tysiąca osób, w tym blisko 3,8 tysiąca kobiet (Służba więzienna, b.d.). Na dzień 31.08.2018 r. w populacji skazanych w Polsce odnotowano 56,2 % recydywistów (Jaki, 2018). Z aktualnych danych Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, że nadal utrzymuje się zbliżony odsetek recydywistów sięgający około 50%. W roku 2024 w instytucjach penitencjarnych przebywało ponad 37,5 tysiąca osób odbywających karę po raz kolejny (Służba więzienna, b.d.). Powrotność do przestępstwa jest ważnym wskaźnikiem skuteczności działań podejmowanych w procesie resocjalizacji w instytucjach penitencjarnych, złożonym i wymagającym analiz z wielu perspektyw, tak aby wnioski aplikować do praktyki. Wiedza na temat czynników ważnych w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej osób przebywających w zakładach karnych jest kluczowa dla budowania środowiska instytucjonalnego sprzyjającego prospołecznej zmianie oraz dobrej kondycji psychospołecznej osadzonych.

Wyniki badań bezsprzecznie wskazują, że regularne kontakty z rodziną i wynikające z nich stabilne relacje tworzą filary procesu resocjalizacji osadzonych, stanowią jeden z najważniejszych czynników chroniących przed negatywnymi konsekwencjami izolacji więziennej (Hulak 2021; Łuczak 2020; Folk et. al 2019; Hutton 2019). Pozytywne skutki podtrzymywania relacji więźniów z członkami najbliższej rodziny wiążą się również z mniejszym ryzykiem ponownego wejścia na drogę przestępstwa. Uwzględniając korzyści dla zdrowia psychicznego i fizycznego osadzonych wynikające z kontaktów z rodziną, w Europejskich Regułach Więziennych wskazano, że kontakty pomiędzy nimi a członkami rodziny oraz innymi instytucjami powinny mieć miejsce tak często, jak tylko jest to możliwe (w różnych formach) (Rada Europy Komitet Ministrów, 2006, art. 24).

Kontakty z bliskimi osób pozbawionych wolności – uregulowania prawne

Możliwości i formy kontaktów z rodziną podczas pobytu w izolacji penitencjarnej określa art. 105 Kodeksu Karnego Wykonawczego (Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 listopada 2020 r. Dz.U.2021.poz. 53).

Każdy osadzony ma prawo do kontaktów ze światem zewnętrznym, korzystając z różnych ich form: widzeń bezpośrednich, korespondencji, paczek, rozmów telefonicznych, przekazów pieniężnych oraz innych środków łączności takich jak Skype, na które wcześniej wyrazi zgodzę dyrektor danej placówki. Zakres kontroli nad kontaktami z osobami z zewnątrz jest zależny od typu i rygoru zakładu karnego, a także od wymogów indywidualnego oddziaływania. Sposób organizacji widzeń oraz czas ich trwania (60 minut) został uregulowany w art. 105 a§1 k.k.w. (Dz.U.2021.poz.53).

W widzeniu mogą uczestniczyć nie więcej niż dwie osoby pełnoletnie, dyrektor zakładu karnego może wyrazić zgodę na to, aby w uzasadnionych wypadkach w spotkaniu brało udział więcej osób (art.105 a§ 2 k.k.w.). Liczba osób niepełnoletnich nie podlega ograniczeniu, mogą one korzystać z widzeń tylko pod opieką dorosłych. Art.105 a§ 2 k.k.w. precyzuje, że osoba małoletnia poniżej 15 roku życia może korzystać z widzenia pod opieką ustawowego przedstawiciela lub innej pełnoletniej osoby najbliższej. W przypadku gdy z różnych powodów nie jest to możliwe, widzenie może odbyć się pod opieką funkcjonariusza lub innego pracownika zakładu karnego wskazanego przez dyrektora jednostki (Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 marca 2024 r. Dz. U. 2024 poz. 706). Dni, godziny, miejsce i porządek przeprowadzania widzeń dyrektor zakładu karnego określa w porządku wewnętrznym danej placówki. Warto podkreślić, że osadzeni, którzy sprawują pieczę nad dzieckiem do 15 roku życia mają prawo do dodatkowego widzenia z nimi (art. 105 a§3). Kodeks karny wykonawczy zawiera dodatkowo katalog nagród, jakie mogą zostać przyznane osadzonym, wśród nich wymienione są również widzenia (art. 138 k.k.w.). Dyrektor zakładu karnego może udzielić zezwolenia na dodatkowe lub dłuższe widzenie, na widzenie bez osoby dozorującej lub na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej (Dz.U.2021.poz.53).

Przyznana nagroda wynika z pozytywnej oceny zachowania w trakcie pobytu w zakładzie karnym, przestrzegania zasad oraz widocznego progresu w procesie resocjalizacji. Inną formą nagrody jest rozmowa telefoniczna na koszt zakładu karnego. Te pozostają nadal najpopularniejszą formą kontaktów osadzonych z rodziną i bliskimi, podlegają kontroli, chyba że dyrektor zakładu postanowi inaczej (oczywiście w uzasadnionych przypadkach). Skazany ma prawo korzystać z samoinkasującego aparatu telefonicznego na własny koszt lub na koszt rozmówcy (art. 105b k.k.w.), zakład ponosi koszty tylko wówczas, kiedy rozmowa telefoniczna jest nagrodą przyznaną przez dyrektora zakładu karnego (Hulak, 2021, s.11).

W warunkach izolacji więziennej korzystanie z Internetu i komunikowanie się za jego pomocą jest dostępne osadzonym w bardzo niewielkim stopniu. To co stanowi

standard w życiu społecznym w środowisku otwartym, w zakładach karnych jest bardzo ograniczone. Skazani mogą skorzystać z komunikatora internetowego zapewniającego przekaz obrazu i dźwięku pod warunkiem otrzymania zgody dyrektora jednostki penitencjarnej. W czasie pandemii COVID-19, gdy widzenia osób pozbawionych wolności z bliskimi na terenie jednostek penitencjarnych zostały wstrzymane, ta forma kontaktu okazała się jedyną, która rekompensowała brak standardowych widzeń, zapewniała namiastkę bliskości, jakiej uprzednio mogli doświadczyć w trakcie bezpośredniego spotkania (Dawidziuk i Kotowska, 2021, s.152). Osoby przebywające w zakładach karnych bardzo chętnie korzystałyby z takiej formy kontaktów z bliskimi, wymaga to jednak wprowadzenia zmian w k.k.w. co wydaje się konieczne w niedalekiej przyszłości.

Resocjalizacja jako kontinuum działań przygotowujących powrót osadzonych do społeczeństwa

Podstawowym celem funkcjonowania zakładów karnych jest uzyskanie trwałych zmian w funkcjonowaniu osadzonych tak, aby po odbyciu kary nie powrócili do aktywności przestępczej. Wspomniana zmiana następuje często w wyniku oddziaływania czynników pozawięziennych, takich jak rodzina, znajomi i przyjaciele. Stąd też postuluje się, aby „proces naprawy jednostek nieprzystosowanych społecznie", jak pisał Henryk Machel, obejmował udział osób dla nich znaczących, do których powrócą po zakończeniu odbyciu wyroku (Machel, 2014, s. 48). Osoby przebywające w izolacji penitencjarnej bardzo często wskazują rodzinę jako najważniejszą w ich systemie wartości. Ta deklaratywność afirmacji rodziny, jej znaczenia i tym samym więzi z osobami ją tworzącymi znacząco rozmija się z jakością prezentowanych przez więźniów postaw (Sakowicz, 2006, s.74). Jest to zatem ważny obszar badawczych eksploracji oraz poszukiwania rozwiązań, które mogłyby znaleźć zastosowanie w praktyce penitencjarnej. Udany powrót osób karanych do społeczeństwa jest procesem dwustronnym, co oznacza, że osadzeni powinni brać w nim udział, a społeczeństwo musi chcieć ten wysiłek, jak i samego sprawcę, zaakceptować (Chojecka i Muskała, 2021, s.21). Kacprzak podkreśla, że zarówno osoby trafiające do zakładów karnych, jak również ich bliscy, w okresie długo poprzedzających realizację wyroku doświadczają wielopłaszczyznowej deprywacji potrzeb społecznych, wobec której sam fakt izolacji penitencjarnej staje się jedynie kolejnym czynnikiem wpływającym ujemnie na jakość funkcjonowania rodziny i tym samym wypełniania jej podstawowych funkcji (Kacprzak, 2012, s.6).

Kodeks karny wykonawczy określa możliwości odbywania kary przez osadzonego (art. 81 k.k.w.). W polskich instytucjach penitencjarnych karę pozbawienia wolności wykonuje się w trzech następujących systemach: programowanego oddziaływania, terapeutycznym oraz zwykłym. O tym, w którym systemie skazani odbywają kary zgodnie

z obowiązującymi przepisami decyduje sąd orzekający (może orzec jedynie o wykonywaniu kary w systemie terapeutycznym), komisja oraz sąd penitencjarny. Sami skazani również mogą składać wnioski i zgody dotyczące zastosowania wybranego systemu.

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności mają największy potencjał reedukacyjny ze wszystkich pozostałych form indywidualizacji instytucjonalnej, które ustanawia Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. w art. 67 § 2. Przemawiają za tym m.in. następujące przesłanki: po pierwsze – oddziaływania w tych trzech systemach ukierunkowane są na minimalizowanie znaczenia czynników, które determinowały zachowania przestępcze, po drugie – kluczową rolę odgrywa tu diagnoza jako punkt wyjścia do indywidualnej pracy z osadzonym, po trzecie – realizowane działania mobilizują skazanych do aktywności własnej oraz jak największego zaangażowania w proces swojej zmiany, po czwarte – indywidualne programy są modyfikowane oraz podlegają ewaluacji, a wnioski na bieżąco są włączane do pracy penitencjarnej i bardzo często stanowią ważną informację o tym, czy w konkretnym przypadku pojawił się progres, czy też nie (Nawój-Śleszyński, 2016, s.7–8). Wskazane powyżej systemy, szczególnie te oparte na zindywidualizowanej ścieżce oddziaływania terapeutycznego i wychowawczego, tworzą dobre warunki do efektywnej pracy resocjalizacyjnej, której zasadniczym celem jest poprawa osobowościowych parametrów osadzonych, a także utrzymanie więzi z rodziną i innymi bliskimi osobami. Decyzję co do wyboru systemu odbywania kary pozostawia się w zdecydowanej większości przypadków po stronie osadzonego, stąd nie zawsze oparta jest ona na logicznych i racjonalnych argumentach.

Ponadto warto nadmienić, że zakłady karne mają szeroką ofertę programów wsparcia i rozwoju osobistego dla przebywających w nich osób, a także kształtowania kompetencji rodzicielskich. Przykładem takiego programu może być innowacyjne przedsięwzięcie realizowane w latach 2015–2019 „Teatr, Mama, Tata i Ja" przez zespół Teatru Lalki i Aktora „Kubuś" i pracowników Aresztu Śledczego w Kielcach przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz kilkunastu instytucji publicznych i podmiotów prywatnych funkcjonujących w środowisku lokalnym (Dąbrowska i in., 2019, s. 349). Podobny cel, jakim jest nawiązanie i odbudowa więzi z uwięzionym rodzicem, realizował program „Mój tata i ja", który powstał we współpracy Aresztu Śledczego w Poznaniu z Krajowym Stowarzyszeniem Resocjalizacji w Poznaniu (Föns, 2009, s. 52–55).

Podstawy metodologiczne prezentowanych badań

Celem podjętego badania było poznanie doświadczeń dotyczących form, częstotliwości oraz jakości kontaktów z rodziną dorosłych sprawców przestępstw odbywających karę pozbawienia wolności w jednym z zakładów karnych typu zamkniętego w województwie pomorskim, gdzie przebywają wyłącznie recydywiści penitencjarni.

W omawianych badaniach określono następujący główny problem badawczy „Jak przebiegają oraz jak oceniane są kontakty z rodziną z perspektywy osadzonych w wybranej instytucji penitencjarnej?" oraz pięć problemów szczegółowych:

1. Kto z personelu i w jaki sposób przedstawia osadzonym zasady kontaktów z bliskimi oraz w jakim stopniu są one zrozumiałe dla badanych?
2. Jakie znaczenie nadają osadzeni kontaktom z rodziną, których doświadczają lub nie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności?
3. Jakie formy kontaktów z bliskimi są im dostępne i od jakich czynników zależą?
4. W jaki sposób badani radzą sobie z rozłąką, w tym szczególnie z dziećmi?
5. Jak w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności swoje relacje z rodziną oceniają badani?

Badania zrealizowano w strategii ilościowej, jako narzędzie do zbierania danych zastosowano ankietę, która zawierała 30 pytań zamkniętych. Ankieta została przygotowana na potrzeby prezentowanych badań, pytania były oceniane przez sędziów kompetentnych (specjalistów z instytucji penitencjarnych). Do ostatecznej wersji narzędzia włączono pytania najwyżej ocenione przez dziesięciu specjalistów. Pytania od 1 do 5 stanowiły tzw. metryczkę (wiek, liczba posiadanych dzieci, stan cywilny, mieszkanie z partnerką/żoną, wychowywanie dzieci z poprzednich związków). Badania przeprowadzono w maju 2023 roku**.**

Etyka badań pedagogicznych

Prezentowany projekt badawczy uzyskał pozytywną opinię Komisji ds. Etyki Badań Uniwersytetu Gdańskiego oraz zgodę dyrektora jednostki penitencjarnej, w której badania były realizowane. Zgodnie z przyjętymi procedurami podstawowe informacje na temat realizowanych badań w wybranej jednostce penitencjarnej zostały przesłane do Wyższej Szkoły Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie[1], która wyraziła akceptację dla tego projektu. Wszystkie osoby przed przystąpieniem do badań zostały poinformowane o ich celu oraz możliwości wycofania się z udziału w badaniu na każdym jego etapie. Badani za wypełnienie ankiety nie otrzymywali żadnej gratyfikacji.

Charakterystyka osób badanych

Osiemdziesięciu osadzonych mężczyzn (recydywistów penitencjarnych) wyraziło zgodę na wypełnienie kwestionariusza ankiety (w formie papierowej), badani otrzymywali kwestionariusze i samodzielnie udzielali odpowiedzi w swoich pomieszczeniach mieszkalnych. Po wstępnej analizie do dalszego etapu zakwalifikowano 50 ankiet, pozostałe zostały błędnie wypełnione, co uniemożliwiło wykorzystanie zawartych w nich informacji. Najczęstsze błędy polegały na wskazywaniu więcej niż jednej odpowiedzi,

[1] Aktualna nazwa: Akademia Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie.

pomimo czytelnej informacji w instrukcji, dopisywaniu własnych kategorii odpowiedzi, niezaznaczaniu żadnej odpowiedzi. Realizacja badań w instytucji penitencjarnej wiąże się z brakiem możliwości pozostania z osadzonym w kontakcie jeden na jeden.

Tabela 1
Wiek badanych

Przedział wiekowy	21–26 lat	27–35 lat	36–50 lat	powyżej 50 lat
Liczba badanych	2	15	19	14

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2
Liczba posiadanych dzieci

Liczba dzieci	1 dziecko	2–4 dzieci	powyżej 4 dzieci
Liczba badanych	21	27	2

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3
Stan cywilny badanych

Stan cywilny	kawaler	żonaty	rozwiedziony	wdowiec	związek nieformalny
Liczba badanych	16	8	13	1	12

Źródło: opracowanie własne

Wyniki badań

Zebrane dane po analizie i opracowaniu zostały podzielone na trzy wątki tematyczne, tak aby dawały podstawę do wskazania odpowiedzi na określone w projekcie pytania badawcze.

1. Zasady utrzymywania kontaktów z rodziną – wiedza na ten temat oraz sposoby jej przekazywania osadzonym.

Każdy pensjonariusz zakładu karnego w momencie przyjęcia do instytucji otrzymuje pakiet informacji na temat porządku wewnętrznego oraz organizacji życia osadzonych

na terenie zakładu. W tym zestawie informacji znajdują się również te, które dotyczą kontaktów z rodziną oraz bliskimi osobami. Badani w swoich odpowiedziach (mieli możliwość wielokrotnego wyboru) wskazali, że najczęściej te informacje przekazywał im wychowawca (96%), psycholog (20%), oddziałowy (10%) oraz dyrektor zakładu (6%). Informacje te zostały im przedstawione w trakcie przyjęcia do zakładu karnego (44% odpowiedzi) lub aresztu śledczego (36%), a zdecydowana większość wskazała na indywidualną rozmowę przeprowadzaną w docelowym oddziale przez wychowawcę i/lub oddziałowego (52%). Wśród form kontaktów udostępnianych osadzonym badani zaznaczyli: rozmowy telefoniczne (92%), widzenia z dozorem (56%), połączenia Skype (52%), widzenia bezdozorowe (26%). Interesujące jest, a zarazem specyficzne dla izolacji penitencjarnej, utrzymywanie korespondencji tradycyjnej jako formy kontaktu z rodziną i bliskimi, taką odpowiedź zaznaczyło blisko 78% badanych. Raz w tygodniu list pisze 14 badanych, a 18 – raz w miesiącu, można zatem stwierdzić, że regularną korespondencję prowadzi 64% badanych. Prawie 56% Polaków wskazuje (Urząd Komunikacji Elektronicznej, 2017), że nie ma potrzeby wysyłania listów, stąd też korespondencja tradycyjna to obecnie najrzadziej podejmowana forma komunikacji międzyludzkiej w społeczeństwie otwartym (spadek o kilka procent Poczta Polska odnotowuje rok do roku). Zmiany społeczno-kulturowe i szeroki dostęp do nowoczesnych rozwiązań technologicznych spowodowały, że współczesny człowiek komunikuje się z innymi głównie poprzez tzw. nowe media, a dostęp do nich jest limitowany w zakładach karnych. Pisanie oraz otrzymywanie listów w formie klasycznej przez osadzonych ma przede wszystkim wymiar terapeutyczny, przy wsparciu wyspecjalizowanej kadry może stać się istotnym elementem odbudowującym i/lub podtrzymującym więź z bliskimi. Przekazywany pakiet informacji na temat kontaktów z rodziną jest zrozumiały dla zdecydowanej większości badanych, wskazują na to dane z tabeli nr 4, mogą oni również na bieżąco wyjaśniać wszelkie związane z tym tematem wątpliwości, kontaktując się z personelem więziennym, co potwierdza 68% badanych.

Tabela 4
Zrozumienie zasad kontaktów z rodziną obowiązujących w zakładzie karnym

Rodzaj odpowiedzi	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
Liczba odpowiedzi	23	14	7	1	5

Źródło: opracowanie własne

2. Znaczenie kontaktów z rodziną w opiniach badanych

Zdaniem badanych widzenie jest formą kontaktu o najwyższej dla nich wartości, na drugim miejscu – rozmowy telefoniczne, na trzecim – wideorozmowy za pomocą komunikatora Skype. Ta ostatnia forma pojawiła się w katalogu kontaktów osadzonych z rodziną w roku 2014, a jest możliwa dzięki zapisowi art. 105 §1 kodeksu karnego wykonawczego, który dopuszcza „inne środki łączności" (oprócz widzeń, korespondencji, rozmów telefonicznych, paczek i przekazów pieniężnych) w kontaktach skazanych z rodzinami i osobami bliskimi. Coraz większe wykorzystywanie nowych technologii w kontaktach osób przebywających w izolacji penitencjarnej jest procesem rozwojowym i z pewnością będzie to coraz bardziej dostępna forma kontaktu. Jest to rozwiązanie, które wiąże się z określonymi procedurami wynikającymi wprost z faktu uwięzienia, norm kodeksowych i regulaminów wewnętrznych, sankcjonujących odmienną pozycję skazanych i tymczasowo aresztowanych także w przedmiocie możliwości komunikowania się ze światem zewnętrznym (Dawidziuk i Kotowska, 2021, s. 152). Zysk w postaci mniejszych nakładów finansowych i czasowych ze strony kontaktujących się członków rodzin osadzonych jest istotnym argumentem w tej kwestii.

Badani w zdecydowanej większości (48 odpowiedzi na 50) potwierdzili, że systematyczny kontakt z rodziną pomaga im poradzić sobie z emocjonalnymi konsekwencjami rozłąki, jak również – na co wskazuje 96% badanych – utrzymywanie kontaktu z rodziną wspiera ich proces poprawy funkcjonowania w procesie resocjalizacji. Oznacza to, że zwiększa ich motywację do poprawnego zachowania, gdyż mają dla kogo się zmieniać i wiedzą, że bliscy oczekują ich powrotu. Potwierdzają to liczne wyniki badań (m.in. Wolińska, 2016; Badowska-Hodyr, 2018; Morris, 2023). Wśród dominujących uczuć pojawiających się u skazanych, gdy myślą o swoich bliskich, znajdują się: tęsknota (98% badanych), bezradność (58%), miłość (56%) oraz pustka (42%) i rozpacz (32%). Uczestnicy badania odpowiadali również na pytanie, jak radzą sobie z tymi pojawiającymi się emocjami. Tak jak w poprzednim, mieli możliwość zaznaczenia więcej niż jednej opcji. Najczęściej wskazywaną odpowiedzią było: „myślę o tym, jak opuszczę zakład karny i wrócę do swojej rodziny" (86%), 32% badanych rozmawia o tym z innymi współwięźniami, 16% uważa, że kontakt z psychologiem jest pomocne w takiej sytuacji i korzysta z tego rozwiązania. Natomiast 46% ogląda zdjęcia swoich bliskich i/lub czyta listy, które wcześniej od nich otrzymali. Badani dobrze rozumieją, że przestrzeganie regulaminu i poprawne zachowanie w trakcie pobytu w zakładzie karnym wiąże się z możliwością dodatkowych kontaktów z rodziną. Potwierdza to w swoich odpowiedziach 88 % uczestników badania.

3. Ocena własnych relacji z rodziną

Badani mieli możliwość ustosunkowania się do stwierdzenia, czy swoje relacje z rodziną określiliby jako dobre i satysfakcjonujące i tak oceniło je 45 badanych (90%). Analiza relacji z osobami bliskimi z perspektywy instytucji penitencjarnej raczej nie

pozwala zachować odpowiedniego wobec niej dystansu. Uzyskany wynik potwierdza kluczowe znaczenie rodziny w procesie resocjalizacji dorosłych sprawców przestępstw. Życzeniowe podejście do tematu rodziny czy postrzeganie jej jedynie w pozytywnym świetle to także sygnały mówiące o potrzebie bliskości, przynależności osadzonych, która jest w deprywacji. Zdecydowana większość badanych wskazała również, że czują się ważni dla swoich bliskich, którzy kontaktują się z nimi tak chętnie, jak to tylko możliwe. Rozkład odpowiedzi udzielonych na to pytanie przedstawia tabela nr 5.

Tabela 5
Poczucie ważności i znaczenia dla swoich bliskich

Rodzaj odpowiedzi	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
Liczba odpowiedzi	36	10	3	0	1

Źródło: opracowanie własne

Wypełnianie roli ojca przez osadzonych związane jest wieloma trudnościami, których doświadczają rodzice, dzieci i pozostali członkowie rodziny. Temat uwięzionego rodzicielstwa jest dość szeroko opisany w literaturze przedmiotu (m.in. Kacprzak, 2012; Kierzkowska, 2019; Poehlmann-Tynan i Pritzl, 2019; Venema i in., 2022), co pozwala na stwierdzenie, że uwięzienie dotyka dzieci w bardzo różnym stopniu, a jego wpływ jest zależny od wielu czynników. Dla jednego dziecka rodzicielskie uwięzienie może być traumą, a innemu przynieść ulgę i wytchnienie od domowego agresora. Wiele czynników wpływa na to, jak zachowa się ono w obliczu skazania bliskiej osoby: wiek, warunki domowe, sieć wsparcia, społeczny odbiór przestępstwa (Dzierzyńska-Breś, 2021, s. 218).

Uczestnicy badania podkreślają, że dzieci rozmawiają z nimi o tym, że tęsknią, wskazując na określone negatywne konsekwencje braku kontaktu. Odpowiedź taką udzieliło 38 badanych (76%), zaprzeczyło sześć osób i również taka sama liczba osadzonych wybrała odpowiedź: trudno powiedzieć. Warto przyjrzeć się odpowiedziom badanych na temat związku, jaki dostrzegają pomiędzy izolacją penitencjarną a jakością relacji rodzinnych. Zdecydowana większość z nich określa ten wpływ jako negatywny i dezorganizujący życie rodzinne. To przekonanie nie jest uwewnętrznione na tyle, aby stanowić regulator ich zachowania, czyli funkcjonować w oparciu o normy prawne, tak aby nie narazić swojej rodziny na tego typu doświadczenia. Rozkład odpowiedzi na to pytanie przedstawia tabela nr 6.

Tabela 6
Izolacja penitencjarna a relacje rodzinne badanych

Rodzaj odpowiedzi	pogorszenie relacji	oddalenie członków rodziny	całkowicie dezorganizuje relacje	pomaga w poprawie relacji	pomaga rozwiązać trudności
Liczba odpowiedzi	21	17	10	1	1

Źródło: opracowanie własne

Z badań przeprowadzonych przez Tadeusza Sakowicza wynika, że 26% badanych przestępców odbywających karę pozbawienia wolności dostrzega nieprawidłowe funkcjonowanie rodziny i z tym związane przyczyny postępowania ludzi naruszające reguły życia społecznego (Sakowicz, 2006). Z drugiej strony ci sami przestępcy uznają, że najważniejsze w życiu są wartości rodzinne i dobro rodziny. We wspomnianym powyżej badaniu licznie reprezentowana grupa osadzonych (64% sprawców przestępstw) nie dostrzega problemu, jaki ich dotknął w domu rodzinnym, i pozytywnie wypowiada się o swoim pochodzeniu. Co istotne, pomimo pozytywnej oceny rodziny badani uciekali z domu i nie potrafili wyciągnąć właściwych wniosków z błędów popełnionych przez rodziców, ale i z własnych błędów. Prawdopodobnie jest to pragnienie, marzenie i wola posiadania dobrej własnej rodziny (Prusik, 2019, s. 375). Idealizacja – czyli działania poznawcze zmierzające do tego, aby pomijać aspekty negatywne i obciążające obiekt, a koncentrować się na jego aspektach pozytywnych przy jednoczesnym ich przecenianiu – to powszechny mechanizm obronny upraszczający analizę rzeczywistości (Reber, 2000, s. 261). Znany jest również w psychologii mechanizm powodujący przecenianie wartości obiektu, do którego dostęp został utracony lub ograniczony (Wojciszke, 2018). Te argumenty mogą z powodzeniem zostać wykorzystane przy projektowaniu pracy z osobami pozostającymi w izolacji penitencjarnej, uruchamiając ich wewnętrzne mechanizmy do pracy nad sobą i zmiany. Osadzeni w trakcie zajęć psychoedukacyjnych i terapeutycznych prowadzonych w poszczególnych jednostkach są motywowani do dokonywania zmian w sposobie myślenia, tworzeniu konstruktywnych i prospołecznych przekonań, które będą pomocne w procesie ponownej asymilacji z otoczeniem po opuszczeniu zakładu karnego. W Europie obowiązują reguły dotyczące kwestii tego, jak najlepiej chronić dzieci, których rodzice przebywają w więzieniu. Zasady te wydała Rada Europy w 2018 roku, a organizacja Children of Prisoners Europe (COPE) zebrała i opracowała, wydając w formie publikacji, która wskazuje kierunki działań wspierających rodzinę zarówno ze strony osadzonego (instytucji penitencjarnej), jak również ze strony środowiska zewnętrznego (szkół, organizacji pozarządowych) (Children of Prisoners Europe, b.d.).

Analiza wyników badań, dyskusja oraz implikacje praktyczne

Kontakty więźniów z bliskimi oraz różne formy wsparcia społecznego, które poprzez te działania są realizowane, stanowią jeden z kluczowych czynników decydujących o kondycji psychicznej osadzonych i uznane są za istotny czynnik warunkujący przebieg procesu resocjalizacji dorosłych sprawców przestępstw. Pomimo argumentacji przemawiającej za ważnością kontaktów skazanych z bliskimi podczas odbywania kary pozbawienia wolności, w tym szczególnie z dziećmi, kwestia tych kontaktów nie jest wystarczająco rozpoznana (Jarzębińska i in., 2021, s.207). Potrzebne są kolejne, pogłębione analizy jakościowe, tak aby uporządkować tę wiedzę i wskazać wnioski istotne dla planowania działań utrzymujących oraz budujących więź społeczno-emocjonalną osadzonych z osobami dla nich bliskimi. Kontakty społeczne osób pozostających w izolacji penitencjarnej służą przede wszystkim utrzymaniu jedności rodziny oraz dobrostanu psychicznego jej członków, jak również przygotowaniu powrotu skazanych do społeczeństwa i ponownemu podjęciu przypisanych im ról społecznych, w tym ojca, partnera, męża, brata, syna.

W omawianym badaniu więźniowie mają poczucie, że nadal są ważni dla swoich rodzin, różne formy kontaktu podejmowane przez nich mobilizują ich do pracy nad sobą i pozwalają budować optymistyczną wizję przyszłości po opuszczeniu zakładu karnego. Badani nie mają możliwości bezpośredniego decydowania o liczbie i formie kontaktów z rodziną, mogą jednak w sposób pośredni, poprzez swoje pozytywne funkcjonowanie w zakładzie karnym oraz wzrost własnego zaangażowania w proces resocjalizacji, zwiększać szanse na dodatkowe kontakty z bliskimi. Ważnym poznawczym celem pracy resocjalizacyjnej z osadzonymi jest kształtowanie przekonania o własnej sprawczości i przejmowaniu odpowiedzialności za swoje zachowanie. Istotne jest tu odwołanie się do naturalnej dla człowieka potrzeby bliskości fizycznej i emocjonalnej, której osadzeni nie potrafią budować, wymagają w tym zakresie wsparcia psychologicznego oraz pomocy w zrozumieniu nie tylko własnych stanów emocjonalnych, ale także swoich bliskich, szczególnie małoletnich dzieci.

Niewątpliwie to rodzina odgrywa najważniejszą rolę w procesie reintegracji społecznej skazanych, przygotowania do opuszczenia instytucji rozpoczynają się de facto już od pierwszego dnia uwięzienia. Konieczne zatem jest zagwarantowanie rodzinom osadzonych przestrzeni i miejsca w procesie resocjalizacji. Zmierza to do tego, aby uczynić rodzinę istotnym elementem tej pracy, maksymalizując możliwe do uzyskania efekty. Żaden program resocjalizacyjny nie będzie mógł wykazać się sukcesami, jeśli nie uwzględni się tych ludzi, z którymi więzień będzie żył po wyjściu z zakładu karnego, a którzy sprzyjać mu będą w podejmowaniu ról społecznych pozostających w zgodzie z akceptowanymi w społeczeństwie wartościami, wzorami i normami zachowań. Biorąc pod uwagę taki stan rzeczy, istotne znaczenie ma kontakt skazanych z rodzinami i społeczeństwem w środowisku lokalnym, aby powrót do środowiska życia

był sprawą naturalną dla otoczenia (Kierzkowska, 2018, s.175). Zdając sobie sprawę z faktu, że nie jest możliwe, aby poprzez krótkie widzenia, korespondencję czy przepustki naprawić zaburzone relacje z rodziną i otoczeniem społecznym, ważne jest, aby działania zmierzające do tego celu miały charakter systematyczny, systemowy i spójny. Zwraca na to uwagę Wiesław Ambrozik, podkreślając, że nie mogą one mieć miejsca jedynie tuż przed opuszczeniem zakładu karnego przez osadzonego (Ambrozik, 2007, s.190). Syntetyczne podsumowanie w odniesieniu do wskazanych pytań badawczych oraz wynikające z nich implikacje praktyczne, stanowiące syntezę wyników badań oraz pedagogicznej refleksji, przedstawia poniższa tabela. Aby nie powtarzać pytań badawczych w tabeli, zawarto jedynie ich skrót nawiązujący do meritum wskazanych problemów.

Tabela 7
Podsumowanie: problemy badawcze oraz odniesienia do praktyki penitencjarnej

L.p.	Problem badawczy	Wnioski	Wskazania dla praktyki
1	Przedstawienie zasad osadzonym i ich zrozumienie	Wychowawca jest pierwszym źródłem informacji, zasady realizacji kontaktów z rodziną są czytelne dla badanych, którzy w pełni je rozumieją	Wypracowanie modelu przekazywania informacji dotyczących form kontaktów z rodziną z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb i kompetencji komunikacyjnych oraz poznawczych osadzonych; rozwijanie umiejętności tzw. miękkich po stronie kadry penitencjarnej, prowadzenie rozmów na tzw. trudne tematy
2	Kontakty z rodziną – ich znaczenie dla osadzonych	Badani oceniają kontakty z rodziną jako bardzo ważne dla nich, wspierające proces ich resocjalizacji, chcieliby częściej widywać się z bliskimi	Określenie formuły dostępnej dla osadzonych w warunkach instytucji penitencjarnej do rozmowy i dzielenia się swoimi przemyśleniami, motywowanie ich do ekspresji emocjonalnej, co może mieć istotne znaczenie w procesie ich pracy nad sobą
3	Dostępne formy kontaktu osadzonych z rodziną i od czego zależą	Katalog form kontaktów z rodziną jest ściśle określony przez kodeks karny wykonawczy, badani najbardziej cenią kontakt bezpośredni, jak również wykorzystanie komunikatów internetowych, np. Skype	Poszukiwanie rozwiązań w zakresie wykorzystania możliwości komunikacyjnych, jakie stwarzają tzw. nowe media i dostosowanie ich do uwarunkowań zakładu karnego

L.p.	Problem badawczy	Wnioski	Wskazania dla praktyki
4	Trudy rozłąki i sposoby na radzenie sobie z nią	Badani doświadczają negatywnych konsekwencji rozłąki z rodziną, w tym szczególnie z dziećmi; w trudnych momentach odwołują się do poprzednich spotkań, oglądają zdjęcia, pamiątki, czytają listy, potrzebują wsparcia w tym obszarze	Poszerzenie oferty zajęć terapeutycznych i psychoedukacyjnych dla osadzonych; podejmowanie przez personel więzienny działań zwiększających motywację osadzonych do pracy nad sobą jako działań dla dobra rodziny
5	Ocena swoich kontaktów z rodziną przez osadzonych	Dominują oceny pozytywne, relacje, jak i sama rodzina są idealizowane przez badanych, minimalizują oni sytuacje problematyczne związane ze swoją rodziną	Indywidualne rozmowy z wychowawcami i psychologami zmierzające do realnej analizy sytuacji rodziny, zmierzenie się z odrzuceniem i niechęcią ze strony bliskich

Źródło: opracowanie własne

Uzyskane dane oraz wyniki podobnych badań dostępne w literaturze przedmiotu (Machel, 2014; Hulak, 2021; Nutbrown i in., 2019; Folk i in., 2019) prowadzą do ważnej konkluzji dotyczącej potrzeby przygotowania modelu pracy z rodzinami osób pozostających w izolacji penitencjarnej. Biorąc pod uwagę koszty społeczne i ekonomiczne uwięzienia, a także ugruntowaną wiedzę i dowody naukowe dotyczące pozytywnego związku z efektami resocjalizacji więźniów utrzymujących systematyczny kontakt z rodziną, należy poszukiwać rozwiązań dających szanse na wzrost efektywności instytucji penitencjarnych. Szerokie i nadal nie w pełni wykorzystane pole do tego typu działań leży w zakresie współpracy z rodziną.

Kodeks karny wykonawczy jasno precyzuje możliwości i warunki kontaktów więźniów z rodzinami, określa ich formy, tryb ubiegania się o dodatkowe możliwości kontaktu z bliskimi. Pobyt w zakładzie karnym wiąże się bezdyskusyjnie z karą nałożoną na osobę, która naruszyła ład i porządek społeczny. Funkcja kary nie może jednak przesłaniać możliwości wsparcia i pomocy psychologicznej adresowanej do sprawców przestępstw. Pominięto kwestię podkultury więziennej, gdyż to dodatkowy wątek, który nie został poruszony w tym artykule, mający oczywiście znaczenie dla stopnia zaangażowania osadzonego w pracę nad sobą w trakcie resocjalizacji penitencjarnej. Z pewnością ważne jest, aby respektując zasady kodeksu karnego wykonawczego, jednocześnie wprowadzać działania aktywizujące więźniów do refleksji nad własnym życiem, namysłu nad relacjami ze swoją rodziną i bliskimi, ich ewaluacji i analizy. Określony potencjał do tych działań tkwi w różnych formach komunikacji elektronicznej, która jest ważna nie tylko z perspektywy samych więzi rodzinnych, ale także eliminowania wykluczenia cyfrowego osób odbywających karę pozbawienia wolności (Łuczak, 2020, s. 583–584). Warto podkreślić postulat umieszczony w jednym z artykułów poświęconych problematyce nowych technologii w komunikacji skazanych, a mianowicie konieczne staje się znowelizowanie kodeksu

karnego wykonawczego i uregulowanie prawa skazanych do widzeń realizowanych z zastosowaniem nowych technologii (Dawidziuk i Kotowska, 2021, s.185–186).

BIBLIOGRAFIA

Badowska-Hodyr, M. (2018). Ku reintegracji. Rodzina w perspektywie procesu indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych wobec osób odbywających kary długoterminowe. *Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL, 31*(2), s. 313–329.

Cieślikowska-Ryczko, A. (2023). *Dorosłe dzieci więźniów. Analiza doświadczeń biograficznych.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/8331-279-8

Chojecka, J., Muskała, M. (2021). *Uwarunkowania gotowości do resocjalizacji*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza. https://doi.org/10.14746/amup.9788323238744

Ciosek, M. (1996). *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*. Wydawnictwo Stella Maris.

Condry, R., Minson, S. (2021). Conceptualizing the effects of imprisonment on families: Collateral consequences, secondary punishment, or symbiotic harms? *Theoretical Criminology, 25*(4), s. 540–558. https://doi.org/10.1177/1362480619897078

Dawidziuk, E., Kotowska, K. (2021). Nowe technologie w komunikacji skazanych i tymczasowo aresztowanych ze światem zewnętrznym. *Archiwum Kryminologii, 43*, s. 151–194. https://doi.org/10.7420/AK2021.31

Dąbrowska, A., Kusztal, J., Turczyk, M. (2019). Wsparcie procesu readaptacji społecznej skazanych na przykładzie programu „Teatr, Mama, Tata i Ja". *Archiwum Kryminologii, XLI/2,* s. 335–363. https://doi.org/10.7420/AK2019T

Dzierzyńska-Breś, S. (2021). Dzieci osób pozbawionych wolności w szkole–potrzeby, zagrożenia i możliwości wsparcia. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny, 40*(4), s. 207–224. https://doi.org/10.17951/lrp.2021.40.4.207-224

Folk, J.B., Stuewig, J., Mashek, D., Tangney, J.P., Grossmann, J. (2019). Behind bars but connected to family: Evidence for the benefits of family contact during incarceration. *Journal of Family Psychology, 33*(4), s. 453–464. https://doi.org/10.1037/fam0000520

Föns, R. (2009). Mój Tata i ja. W: M. Marczak (red.). *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez służbę więzienną w Polsce* (52–57). Wydawnictwo Impuls.

Giordano, P.C., Copp, J.E., Manning, W.D., Longmore, M.A. (2019). Linking parental incarceration and family dynamics associated with intergenerational transmission: A life-course perspective. *Criminology, 57*(3), s. 395–423. https://doi.org/10.1111/1745-9125.12209

Hulak, A. (2021). Kontakty skazanych ze światem zewnętrznym jako element procesu społecznej readaptacji. *Problemy Prawa Karnego, 5*(2), s. 1–25. https://doi.org/10.31261/PPK.2021.05.02.01

Kacprzak, A. (2012). Dzieci osób skazanych na karę pozbawienia wolności: przegląd badań i analiz problematyki. W: W. Warzywoda-Kruszyńska (red.). *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie* (103–123). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Kieszkowska, A. (2018). Rodziny uwięzionych i ich miejsce w środowisku lokalnym. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, 11*(1), s. 168–188. https://doi.org/10.33674/acta_820181

Kieszkowska, A. (2019). Rodziny uwięzionych w środowisku lokalnym i konsekwencje pokoleniowe. *Studia Socjologica 11*,(2), s. 125–138.

Łuczak, E. (2020). Wizja życia skazanych po opuszczeniu zakładu karnego i jej niektóre determinanty. W: T. Bulenda, A. Nawój-Śleszyński (red.). *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości. VI Kongres Penitencjarny* (581–588). Centralny Zarząd Służby Więziennej. https://doi.org/10.22432/pjsr.2020.20.12

Łuczak, E. (2020). Proces resocjalizacji penitencjarnej w doświadczeniach byłych skazanych. *Resocjalizacja Polska, 20*(1), s. 179–192.

Machel, H. (2014). Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej readaptacji i reintegracji społecznej. *Resocjalizacja Polska, 7*(1), s. 45–57.

Machel, H. (2006). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno – pedagogiczne.* Wydawnictwo Impuls.

Nawój-Śleszyński, A. (2016). Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał reedukacyjny. *Przegląd Więziennictwa Polskiego, 92*, s. 5–37.

Nutbrown, C., Clough, P., Stammers, L., Emblin, N., Alston-Smith, S. (2019). Family literacy in prisons: fathers' engagement with their young children. *Research Papers in Education, 34*(2), s. 169–191. https://doi.org/10.1080/02671522.2017.1402085

Poehlmann-Tynan, J., Pritzl, K. (2019). Parent-child visits when parents are incarcerated in prison or jail. W: J. Mark Eddy, Julie Poehlmann-Tynan (red.). *Handbook on children with incarcerated parents: Research, policy, and practice* (131–147). Springer Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16707-3_10

Prusik, A. (2019*).* Obraz rodziny dysfunkcyjnej w opiniach skazanych recydywistów penitencjarnych. *Roczniki Pedagogiczne, 11*(S), s. 371–383. https://doi.org/10.18290/rped.2019.11s-22

Reber, A.S. (2000). Słownik psychologii. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Sakowicz T. (2006). *Dysfunkcjonalność rodziny a resocjalizacja*. Wydawnictwo Impuls.

Venema, S.D., Haan, M., Blaauw, E., Veenstra, R. (2022). Paternal imprisonment and father–child relationships: A systematic review. *Criminal Justice and Behavior, 49*(4), s. 492–512. https://doi.org/10.1177/00938548211033636

Wojciszke, B. (2018). *Psychologia społeczna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Źródła internetowe

Children of Prisoners Europe. (b.d.). Czas działać. Zalecenie Rady Europy CM/ Rec(2018)5 dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych. https://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2021/03/COPE-booklet-Polish-for-digital.pdf

Jaki, P. (2018). Odpowiedź na interpelację nr 26703 z dnia 5 października 2018 r. wniesioną przez Posła na Sejm RP Witolda Zembaczewskiego do Ministra Sprawiedliwości (pismo nr DWOiP-I-0520-50/18). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Pobrane 9.10.2024 z: http://orka2.sejm.gov.pl/INT8.nsf/klucz/ATTB68JU5/%24FILE/i26703-o1.pdf

Rada Europy Komitet Ministrów. (2006). Zalecenia Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Służba Więzienna. https://www.sw.gov.pl/assets/98/29/13/4d0aa81edd3ddc0d1132f1bde154ab564484eb10.pdf

Służba więzienna. (b.d.). Statystyka roczna – 2024. Pobrane 20.03.2025 z: https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka

Urząd Komunikacji Elektronicznej. (2017). Raport z badania zapotrzebowania na usługi pocztowe. https://www.uke.gov.pl/download/gfx/uke/pl/defaultaktualnosci/36/15/1/raport_zapotrzebowania_na_uslugi_pocztowe.pdf

Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej. (2017). *Powrotność do przestępstwa w latach 2009–2015*. Ministerstwo Sprawiedliwości. Pobrane z: https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/

Akty prawne

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy Kodeks karny wykonawczy Dz.U.2021.53.

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 marca 2024 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy Kodeks karny wykonawczy Dz.U.2024.706.